

ЗАХИСНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ

У статті висвітлюється діяльність на музейницькій ниві видатного вченого, відомого державного діяча, голови Національної спілки краєзнавців України, академіка НАН України П. Т. Тронька, який все своє життя присвятив збереженню і популяризації історико-культурної спадщини України.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, музей, збереження та охорона пам'яток.

Культурна спадщина — це невичерпне джерело досвіду і пізнання світу. Культурні надбання кожної історичної епохи вирізняються своєю самобутністю, вони відображають дух часу і світогляд тих, хто їх створював. Історія української культури дає чимало прикладів високорозвинутого національного сумління. І нині існує гостра потреба в моральних особистостях, здатних пройтися почуттям відповідальності перед власним народом, присвятити життя справі його розвитку. Такою постаттю ХХ — поч. ХХІ ст., неосяжною у своєму служінні народній справі, є Петро Тимофійович Тронько, академік НАН України, Герой України.

Свою працю Петро Тимофійович віддає збереженню і захисту української культури. Особливе місце в його роботі належить музейництву. Створені за його участю музейні комплекси, заповідники, заклади становлять безцінну скарбницю не лише національної, але й світової культури.

Діяльність П. Т. Тронька завжди була пронизана особливою повагою до історії і культури свого народу. Не зважаючи на політичні та ідеологічні перестороги, Петро Тимофійович наполегливо втілював у життя важливі для кожного українця масштабні проекти. Надзвичайною подією для радянських часів стала в 1965 р. постанова ЦК КПУ, а згодом і уряду республіки “Про увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією козацтва”. Це була широка пам'яткоохоронна програма, що охоплювала історичні події козацької доби по всій Україні¹.

Головне значення надавалось колиці українського козацтва — Хортиці. Територія площею 3 тис. гектарів передавалась створеному Державному історико-культурному заповіднику. Передбачалось відкриття музею

історії запорозького козацтва, висадження садово-декоративного парку, встановлення пам'ятних знаків, присвячених козацтву, створення етнографічного музею просто неба.

У 1966 р. на острові Журавлиха у верхів'ї річки Стир, що на Рівненщині, започатковано музей-заповідник “Козацькі могили”. Біля села Пляшевої поховані останки 300 козаків, які героїчно боролись і загинули в нерівному бою з польською шляхтою. Як пригадає Петро Тимофійович, перше відвідування цих країв вразило його занедбаністю святих для кожного українця місць — могил відважних предків, тому довелося використати для зрушення справи владні важелі.

Відповідно до урядової постанови планувалось встановити гранітні обеліски на місцях інших восьми січей та ще увічнити і впорядкувати понад 150 пам'ятних місць, що розповідали про героїчну боротьбу і мужність українських козаків.

Козацька тематика традиційно вважалась закритою, замовчувалась або спотворювалась історія Козацької держави, викреслювались імена українських гетьманів та ватажків, тому громадськість з піднесенням сприйняла цей документ як можливість національного самоствердження.

Проте вже в 1973 р. партійне керівництво України під тиском ідеологів з Москви відмінило попереднє рішення про вшанування козацької минувшини, докорінно змінило зміст розпочатої роботи на о. Хортиця, спрямувавши її на відображення історії Запоріжжя, соціально-економічних перетворень в регіоні, будівництво промислового комплексу, Дніпрогесу. Ініціатори та активісти увічнення пам'яті українського козацтва були звинувачені в націоналістичних збоченнях, ідеалізації патріархальщини. У списку націоналіс-

тично налаштованих діячів значилося і прізвище П. Т. Тронька.

Вже в роки незалежної України заповіднику “Хортиця” було надано статус національного. Однак розвиток історико-культурного комплексу потребує на сучасному етапі більш активних зусиль у збереженні козацьких традицій.

Унікальною скарбницею культури українського народу є Музей народної архітектури і побуту поблизу с. Пирогів, який його співробітники справедливо називають Троньківкою. Зводився він з метою збереження, відтворення і популяризації кращих зразків українського народного зодчества, прикладного мистецтва, промислів, народного побуту. Рішення про створення такого закладу було прийнято урядом УРСР 26 лютого 1969 р., а 17 липня 1976 р. було відкрито першу чергу музею².

Основна організаційна робота лягла на плечі П. Т. Тронька. Необхідно було задіяти фахівців різних професій, провести колосальну пошукову роботу, розробити методичку відбору експонатів, технологію їх передислокації, консервації та реставрації, оформити концепцію структури та експозиційного показу музею, основним принципом якого пропонувалось представлення пам’яток народного зодчества окремими поселеннями, або фрагментами поселень в органічному поєднанні з навколишнім ландшафтом.

Колектив відданих ентузіастів і подвижників створив самобутній осередок української культури. Серед фундаторів музею В. Сікорський, Я. Петрусенко, М. Ходаківський, С. Смолінський, Л. Орел, С. Щербань, Н. Зозуля, Н. Зяблюк та інші.

Напружена робота не припинялась ні на день, в 25 областях України працювали науково-етнографічні експедиції по виявленню історичних пам’яток, після чого їх доставляли до Києва. Під час однієї з таких операцій, коли повз вікна робочого кабінету В. В. Щербицького рухалась вантажівка з фрагментами вітряка, він зателефонував Петру Тимофійовичу і обурився, що за мотлох перевозять. На це підлеглий відповів, що ще дякуватимуть за цей мотлох.

9 червня 1976 р. музей відвідали керівники уряду України, в книзі почесних відвідувачів В. В. Щербицький записав: “Колектив музею зробив велику, корисну справу. Сердечне вам спасибі за це, дорогі товариші”. Висока оцінка керівництва держави в майбутньому не вбе-

регла співробітників музею від утисків влади, яка вбачала в діяльності музею підґрунтя “буржуазного націоналізму” та “ідеалізацію патріархальщини”, вимагаючи сконцентрувати увагу на створенні експозиції “соціалістичного села”.

Музей займає територію 147 га, в ньому зберігається понад 80 тис. експонатів, перевезено і встановлено 320 пам’яток народного зодчества XVI–XX ст. Історичною окрасою музею є Троїцька церква 1773 р., збудована на кошти П. Калнишевського, останнього кошового Запорозької Січі. Багаторічна дослідницька діяльність музейників, їх високий фаховий рівень сприяли тому, що музей став науковою установою в складі НАН України. Нині це улюблене місце відпочинку киян і гостей міста.

П. Т. Тронько тісно опікувався музеєм під відкритим небом у Переяславі-Хмельницькому. Довгі роки дружби пов’язують його з видатним музеєзнавцем, подвижником збереження історико-культурної спадщини, Героєм України М. І. Сікорським. Створені ним музейні збірні перетворили древній Переяслав-Хмельницький на місто-музей. Руками і завзяттям Михайла Івановича і його однодумців, справжніх ентузіастів-пам’яткоохоронців, створено 29 музеїв. Особливо пишається почесний директор Національного заповідника “Переяслав” М. Сікорський меморіальним музеєм Г. Сковороди з унікальною колекцією стародруків, Музеєм архітектури Переяслава періоду Київської Русі, Музеєм народного одягу Наддніпрянської України, з вдячністю підкреслюючи роль Петра Тимофійовича і його особисту підтримку у розбудові міста музеїв.

Особливим періодом у житті П. Т. Тронька були роки, коли він очолював Українське товариство охорони пам’ятників історії і культури. Впродовж 22 років здійснено багато проєктів із збереження минувшини України.

9 травня 1981 р. було урочисто відкрито на дніпровських пагорбах, у Києві, монумент захисникам Вітчизни — Меморіальний комплекс “Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.”. На площі 20 га розмістилися приміщення музею, чаша “Вогонь Слави”, 7 композицій із майже 100 бронзових 5-метрових фігур, присвячених героям фронту і тилу, алея міст-героїв, майданчик з бойовою технікою часів війни³.

Музей увінчує скульптура Батьківщини-Матері, яка, піднявши щит і меч, стоїть на за-

хисті рідної землі. Висота монумента з п'єдесталом становить 102 м. Відомо, що його поява на київських схилах викликала у творчої громадськості Києва несхвальні відгуки щодо художнього рівня роботи, авторів звинувачували в гігантоманії. Проте, варто зазначити, що проект з технологічних причин довелося порушити під час його виготовлення.

Слід підкреслити ґрунтовність і фундаментальність науково-дослідної та експозиційно-виставкової роботи співробітників музею, яким вдалося, залучивши широкий пласт архівних документів, спираючись на наукові дослідження та новітні експозиційні концепції, створити цікавий і привабливий заклад для мешканців і гостей Києва.

До створення монументальної пам'ятки був безпосередньо причетний П. Т. Тронько. Він брав активну участь у виборі місця для Меморіалу, за дорученням В. В. Щербицького вів переговори з автором проекту музею, видатним скульптором Є. В. Вучетичем, якому, на жаль, не довелося побачити свою ідею втіленою в життя, але який з радістю відгукнувся на пропозицію з України, вважав за честь працювати для Батьківщини (народився митець 1908 р. в Катеринославі, нині Дніпропетровськ).

Шанобливо зберігає Петро Тимофійович пам'ять про талановитого українця, з великою теплою горіє альбом-проект музею, який вручив йому Євген Вікторович з написом: "Дорогому Петру Тимофеевичу, моему дорогому другу, моему дорогому Комиссару, положившему первый камень к этому величественнейшему сооружению. С любовью Е. Вучетич"⁴.

П. Т. Тронько велику увагу приділяв музеям, чітко усвідомлюючи їх роль у культурному житті країни, щільно опікувався їхніми проблемами. На початку 1960-х рр. доля збереження Полтавського краєзнавчого музею, унікальної пам'ятки українського модерну, одного із кращих музейних зібрань України, опинилася під загрозою.

За вказівкою заступника голови Уряду П. Т. Тронька на реставрацію музею кошти надходили регулярно, але такий стан речей не влаштував союзне керівництво, яке неодноразово висловлювало невдоволення з приводу витрат державних коштів не на дитячі садки, школи, а на музеї, церкви тощо. Проте капітальовкладення на музей продовжували поступати, доки В. В. Щербицький не отримав чергову скаргу, що П. Т. Тронько, А. М. Барановсь-

кий (міністр фінансів) не розуміють політики партії і продовжують фінансувати Полтавський краєзнавчий музей. Відбулась різка розмова з керівництвом партії.

Обставини склались так, що через кілька тижнів В. В. Щербицький, перебуваючи у Полтаві, відвідав музей. Повернувшись до Києва, він зателефонував Петру Тимофійовичу, вибачився і сказав, що на такий музей треба давати кошти.

Зазначимо, що славна Полтава завдячує П. Т. Троньку появою спортивного стадіону. На той час без дозволу з Москви заборонялось будувати в Україні культурні об'єкти, та Петро Тимофійович під свою власну відповідальність вніс на засідання уряду пропозицію про будівництво стадіону в Полтаві, який було зведено. Згодом таку ж принциповість П. Т. Тронько проявив, коли ініціював відкриття в Києві Інституту культури та багато інших починань.

П. Т. Тронько, перебуваючи на посаді заступника голови Уряду УРСР (1961–1978 рр.), ініціював і наполегливо здійснював масштабні національно-патріотичні проекти. Він організував проведення на державному рівні ювілеїв видатних і знакових постатей української культури Т. Г. Шевченка (1961 р., 1964 р.), І. П. Котляревського (1969 р.), Лесі Українки (1971 р.), Г. С. Сковороди, О. П. Довженка (1974 р.), фестивалів народної творчості, декад української культури в союзних республіках та зарубіжних країнах, пропагуючи глибоке і самобутнє історико-культурне надбання українського народу.

Історія створення музею Л. Українки у м. Новограді-Волинському Житомирської області яскраво свідчить про особисту відповідальність П. Т. Тронька у збереженні історичної пам'яті народу. В 1971 р. в Україні широко відзначалось 100 річчя від дня народження Лесі Українки, видатної поетеси і громадської діячки. Серед низки заходів з вшанування славетної українки особливе місце посідала Волинська земля. Петро Тимофійович був депутатом Верховної Ради УРСР від Торчинського району Волинської області. Варто зазначити, що і досі в Торчині з вдячністю згадують допомогу П. Т. Тронька у здійсненні соціальних програм в районі, будівництво лікарні, школи, клубу, доріг тощо.

А тоді, в лютому 1971 р. заступник голови Ради Міністрів УРСР по дорозі до Луцька зустрівся в Житомирі з інтелігенцією міста. Як

пригадує Римська Віра Омелянівна, нині завідувач музеєм Лесі Українки в Новограді-Волинському, в розмові з високопосадовцем громадськості повідомила про справжнє місце народження Лесі Українки, що підтверджувалось записами у метричній книзі, яка зберігалася у Державному архіві Житомирської області. Рішення П. Т. Тронька було миттєве: в Новограді-Волинському необхідно створити музей Лесі Українки. Музей був відкритий вчасно до ювілею поетеси⁵.

На урочистостях у Луцьку були представлені з малої батьківщини Лесі, до музею в Колодяжному передали вишитий до 100-річчя Л. Українки рушник і землю з рідного краю. Музею в Новограді-Волинському виповнилося 40 років, він прийняв тисячі відвідувачів, які з усіх куточків землі їдуть вклонитися геніальній доньці українського народу. Земляки дбайливо зберігають пам'ять про Л. Українку.

П. Т. Тронько долучився до створення меморіального музею ще однієї визначальної постаті української культури — О. Т. Гончара. Музей був облаштований в селі Суха Кобеляцького району на Полтавщині. У рік відзначення п'ятої роковини з дня смерті письменника відбудували хату, а 28 серпня 2000 р. відбулося урочисте відкриття літературно-меморіального музею-садиби. На святі були присутні вдова митця В. Д. Гончар, П. Т. Тронько, Д. Павличко, І. Драч. Традиційним стало проведення “Зелених свят Гончарового дитинства”, яке збирає тисячі шанувальників творчості Олеса Гончара. В 2001 р. музею надано статус державного. “Хай ніколи не заросте стежка до цієї славної хати”, записав у книзі відгуків відомий діяч української культури І. Драч⁶.

У 2009 р. академік НАН України Петро Тимофійович Тронько та Роланд Тарасович Франко, онук І. Я. Франка, український вчений-математик, дипломат, громадський діяч підтримали ініціативу краєзнавчої громадськості Обухівщини про створення Літературно-музею І. Я. Франка на Дніпрі.

Указом Президента України від 27 серпня 2006 р. Кабінету Міністрів разом з Київською та Харківською міськими державними адміністраціями доручено вирішення питання про спорудження протягом 2006–2008 рр. пам'ятника Івану Франку у м. Харкові та м. Києві, а також створення у Києві літературно-меморіального музею Івана Франка.

Проте намагання творчої інтелігенції втілити важливі заходи наштовхувалися на байдужість і бездіяльність влади вже незалежної України. Такі керівники завдають великої шкоди українській державності, гальмують відродження духовності, історичної пам'яті, формування національної свідомості.

З метою привернення уваги суспільства до проблеми вшанування пам'яті українського генія — Івана Франка у вересні 2009 р. Національною спілкою краєзнавців України, яку в 1990 р. відродив і очолив П. Т. Тронько, була проведена публічна акція по започаткуванню в с. Халеп'я громадського музею. Здійснити проект взявся талановитий краєзнавець і активний музейник, голова Обухівської районної ради А. Шафаренко.

Створення експозиції музею І. Я. Франка у селі Халеп'я на Київщині — це перший крок до створення загальнонаціонального літературно-меморіального музею Каменяра у Києві, який відіграє важливу роль в соборності українських земель, зміцненні духовного і національного єднання.

І. Франко любив Київ і вважав його центром всієї України. Своім гарячим серцем і чистою душею Іван Якович линув до Наддніпрянської України, неодноразово прагнув відвідати могилу Кобзаря в Каневі, мав тісні творчі зв'язки та листування з видатними представниками літератури, культури та науки Наддніпрянської України, був одружений з киянкою Ольгою Хоружинською у церкві Святого Павла, що розташовувалась в приміщенні колегії П. Галагана. Сьогодні на Київщині проживають спадкоємці родини Хоружинських.

Є глибоко символічним, що на високих старовинних кручах Дніпра, де багато тисячоліть тому розвивалась одна з перших світових цивілізацій — трипільська, нарешті заб'є потужним джерелом невичерпний дух геніального сина українського народу.

Національна спілка краєзнавців України також виступила співзасновником Міжнародного краєзнавчого благодійного фонду імені Івана Франка, представництва якого починають діяти у 15 регіонах України та 3 зарубіжних країнах. Головною метою діяльності Фонду є сприяння соціально-економічному та культурному розвитку, підтримка освіти, культури, науки, відтворення видатних пам'яток історії та культури, відродження історичних традицій і духовності українського народу.

26 лютого 2010 р. в приміщенні Музею видатних діячів української культури відбулася зустріч української інтелігенції з нагоди 125-річчя перших відвідин Києва І. Франком. Лейтмотивом щирого спілкування стала ще одна визначна подія — створення музею І. Я. Франка у Києві, в приміщенні відомого музейного закладу.

В урочистостях взяли участь відомі науковці, франкознавці, діячі культури і кіно, нащадки великих родин Франків, Чекаленків, Лисенків, Леонтовичів, працівників музеїв, творча громадськість Києва.

На зібранні виступив Петро Тимофійович Тронько. Він поділився теплими спогадами про зустріч з дітьми І. Я. Франка — Петром, Тарасом і Ганною, яких він добре знав особисто і співпрацював довгий час. Про родину Франків, їх стосунки і традиції розповів Роланд Тарасович Франко, заступник директора

фонду відтворення історико-культурної спадщини імені О. Гончара, член правління НСКУ. Відомий вчений С. А. Гальченко, торкаючись значення творчості І. Франка, зупинився на цитатах, які були вилучені і не ввійшли в багатотомні видання митця.

Затишну атмосферу вечора доповнив перегляд документального фільму “Та, що була поруч” про дружину І. Я. Франка Ольгу Хоружинську. На зустрічі був присутнім і мав слово режисер фільму Василь Вітер, який підкреслив роль І. Франка, його творчого здобутку у вихованні сучасного молодого покоління. Так народжувався музей І. Я. Франка у Києві, яким опікується П. Тронько.

Сьогодні ювіляр сповнений енергії і нових творчих задумів, джерелом яких є безмежна любов до України, готовність творити на благо свого народу, невтомно працювати на ниві збереження історико-культурної спадщини.

Джерела та література

- 1 Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття. — К., 2000. — С.60–65.
- 2 Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. — К., 1994. — С.74–77.
- 3 Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття. — К., 2000. — С.114–116.
- 4 З особистого архіву П. Т. Тронька.
- 5 Матеріали фондів Новоград-Волинського музею Лесі Українки.
- 6 Хата, де виріс Олесь Гончар. Путівник. — Полтава, 2008. — С.11.

Руслана Маньковская

Защитник национального наследия. К 95-летию со дня рождения академика НАН Украины П. Т. Тронька

В статье освещается музейная работа выдающегося учёного, известного государственного деятеля, председателя Национального союза краеведов Украины, академика НАН Украины П. Т. Тронька, который всю свою жизнь посвятил охране культурного наследия Украины.

Ключевые слова: культурное наследие, музей, охрана памятников истории и культуры.

The Protector of National Heritage. Dedicated to the 95-th Anniversary of Petro Tronko, the Member of the National Academy of Science of Ukraine

The article illustrates museum activity of Petro Tronko, outstanding scientist, famous state figure, Head of the National Union of Ethnographers of Ukraine. He devoted all his life to preservation and popularization of historical and cultural heritage of Ukraine.

Key words: culture, historical heritage, museums, preservation and protection of memorials.